
ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Arbetslivet inom historieforskningen och historien inom arbetslivsforskningen i Finland

PAULI KETTUNEN

Såväl arbetets betydelse som historiens betydelse har sedan 1970-talet blivit problematiska på ett nytt sätt, vilket inom den historiska arbetslivsforskningen har skapat möjligheter till nya frågeställningar. Då dessa möjligheter skall realiseras märker man emellertid att de premisser som manifesteras i begreppet "historisk arbetslivsforskning" – som åtminstone i Sverige har fått ett institutionellt bruksvärde¹ – i sig är allt annat än oproblematiska. Att eftersträva nya frågeställningar innebär samtidigt att göra kritiska eller självkritiska reflexioner över forskningsgrenens villkor.

Min avsikt är att utgående från denna allmänna synvinkel granska hur de sociala relationer som arbetet, och uttryckligen det industriella lönarbetet, skapar har tematiserats inom den historiska forskningen i Finland.² Jag skall försöka ställa detta problem i relation till en annan fråga: Vilka betydelser har man gett historien och tiden då man producerat och reproducerat diskurser och discipliner som berör arbetet och relationerna inom arbetslivet? Hur har historieforskningen i Finland förhållit sig till de betydelser som tillskrivits historien, t.ex. av arbetssociologin, som sett som sin uppgift att medverka i den industriella moderniseringens utveckling?

¹ Lars Ekdahl, 'Taylor i Olofström – debatt om historisk arbetslivsforskning', *Häften för kritiska studier* 1/1991; s. 43.

² Översikten bygger på en inledning vid XXI Nordiska historikermötets sektion "Arbete, arbetsliv och teknologisk förändring under 1900-talet" i Umeå 18.6.1991.

Problematisering av utvecklingsbilder

Låt oss först granska i vilken bemärkelse det är möjligt att i detta sammanhang tala om ett nytt slags problematisering av dels arbetets betydelser, dels historiens betydelser. Jag går tillbaka till det skede i Finlands historia, då de kollektiva arbetsmarknadsrelationerna i egentlig bemärkelse institutionaliserades. På initiativ av en regeringskoalition bestående av kommunisterna, socialdemokraterna och agrarförbundet stiftades i Finland år 1946 en mängd nya lagar som gällde arbetslivet. Lagen om kollektivavtal och lagen om medling i arbetstvister reviderades så att de stod i samklang med de nyligen upprättade kollektivavtalsrelationerna. Också lagen om produktionskommittéer godkändes. Bland de nya lagar som reglerade arbetslivet fanns emellertid också en lag om arbetsvilliga personers förordnande till arbete eller särskild arbetsinrättning, den s.k. lagen om skolkare. Riksdagen godkände lagen i början av år 1946.³

De produktions- och arbetskraftspolitiska grunderna för lagen om skolkare var i högsta grad akuta; i synnerhet gällde det fullföljandet av krigskadeståndsättningarna, som enligt kommunisternas uppfattning var en antifascistiskt-demokratisk uppgift. Lagen är emellertid intressant också på ett mer allmänt plan, då man granskar den i ljuset av de lagar som manifesterade den kollektiva institutionaliseringen av arbetsrelationerna. Det finns fog för en tolkning, enligt vilken det i Finland efter år 1944 utvecklades ett mönster där ett starkt arbetssamhälleligt normsystem förenades med ett centraliserat kollektivt intressebevakningssystem.

Också i Finland uppstod på 1980-talet två separata debatter, som bägge vittnar om att just detta mönster med rötter i 1940-talet hade hamnat i en kris. Den ena debatten fördes under rubriken "arbetssamhällets kris", den andra under rubriken "förnyandet av arbetslivet". Den förra debatten ifrågasätter det som André Gorz kallar utopin om befrielse i arbetet.⁴ Den senare debatten har åter gällt vilka medel man kan finna för att förebygga utopin om befrielse från arbete, en utopi som tar sig uttryck t.ex. i att allt fler ansöker om förtidspensionering. Det är inom debatten om förnyandet av arbetslivet som man har rest krav på att de centraliserade intressebevakningssystemen bör upplösas och ersättas med flexibilitet på företagsnivå och individuella lösningar.

Dessa debatter är en återspeglning av att så många lineära beskrivningar av arbetslivets utveckling på 1980-talet visade sig ohållbara – internationellt eller övernationellt. Detta gällde för det första den uppfattning, enligt vilken

³ Ilkka Turunen, 'Arbete, produktion och demokrati', Daniel Fleming (red.), *Industrifull demokrati i Norden* (Lund 1990), s. 207–208.

⁴ André Gorz, 'Jenseits von Arbeitsutopie und Arbeitsmoral', Rainer Zoll (Hrsg.), *Zerstörung und Wiederaneignung von Zeit* (Frankfurt am Main 1988), s. 175.

arbetsprocesserna i allt större utsträckning och på ett allt djupare plan genomsyras av tayloristiska principer, särskilt separeringen mellan kunskap och prestation. En annan "själklarhet" som visade sig ohållbar var uppfattningen att utvecklingen går mot en allt starkare organisering och mer centraliserad reglering av arbetsmarknadsrelationerna. Och för det tredje visade det sig ohållbart att föreställa sig en fortgående stärkning av det tänkesätt som förlitar sig på en rationell, vetenskaplig samhällsplanerings möjligheter och, mer allmänt, på de krafter som springer fram ur upplysningens källa.

På 1980-talet började man ifrågasätta dessa utvecklingsbilder antingen deskriptivt eller normativt. Mot Harry Bravermans tes om "arbetets degradering"⁵ uppställdes nya antaganden eller förhoppningar, enligt vilka fabriker kommer att ersättas av nya arbetsplatser av studiotyp, där kunskapen och prestationen bildar en enhet.⁶ Man påvisade att "den organiserade kapitalismens" konception, som hade utvecklats i samband med den tyska socialdemokratins ideologiska debatt på 1910- och 1920-talen⁷, var en överhistorisk generalisering av utvecklingstrenderna under ett visst skede. Man började tala om "den disorganiserade kapitalismen" eller om "den organiserade kapitalismens fall".⁸ Också debatten om "den fordristiska ackumulationsmodellens" kris, inspirerad av den franska s.k. regleringsskolan (Michel Aglietta m.fl.), är ett uttryck för samma förändring.⁹

Då det "moderna" konfronterades med det "postmoderna" ifrågasatte man åter gränserna och möjligheterna för det slag av rationalitet som dikterade hur de tidigare konstruktionerna av vetenskaplig samhällspolitik utformades. Jürgen Habermas beskrev hur de europeiska välfärdsstaternas utopiperspektiv hade vissnat genom att tala om "die Neue Unübersichtlichkeit". I sitt försvar av det moderna och av utopitraditionen såg Habermas visserligen en lösning: en övergång från arbetssamhällets paradigm till kommunikationssamhällets paradigm.¹⁰

⁵ Harry Braverman, *Labor and Monopoly Capital. The Degradation of Work in the Twentieth Century* (New York and London 1974).

⁶ Matti Kortteinen, *Hallitu rakennemuutos?* (Helsinki 1987); Matti Virtanen, *Tehtaasta studioon* (Helsinki 1987).

⁷ Günther Könke, *Organisierter Kapitalismus, Sozialdemokratie und Staat. Eine Studie zur Ideologie der sozialdemokratischen Arbeiterbewegung in der Weimarer Republik* (1924–1932). Studien zur modernen Geschichte. Band 37 (Stuttgart 1987).

⁸ Claus Offe, *Disorganized Capitalism. Contemporary Transformations of Work and Politics*. Edited by John Keane. (Polity Press 1985); Scott Lash and John Urry, *The End of Organized Capitalism* (Polity Press 1987).

⁹ Litteraturen på området presenteras i t.ex. Tuomo Alasoini, *Tuotannolliset rationalisoinnit ja teollisuuden työvoiman käyttötapojen muutos*. Työpoliittinen tutkimus Nro 5 (Helsinki 1990), s. 7–13. ...

¹⁰ Jürgen Habermas, *Die Neue Unübersichtlichkeit* (Frankfurt am Main 1985), s. 141–163.

De utvecklingsbilder som på 1980-talet blev ohållbara hade man på 1970-talet kunnat tolka som förenade av olika historiskt-politiska "översikter". En sådan översikt var den välfärdsstatliga berättelsen om hur arbetstagarens trygghet och påverkningsmöjligheter ökar. Ökningen ägde rum genom att man med de allt starkare arbetstagarorganisationernas och den demokratiska statens gemensamma krafter uppställde gränser för den kapitalistiska affärsekonomin. På detta sätt åstadkoms ett kretslopp av demokratisering, socialpolitiskt framåtskridande och nationalekonomisk tillväxt. En annan översikt var den vänsterradikala berättelsen om arbetarnas minskande påverkningsmöjligheter, om den allt starkare kontrollen av arbetarna och om arbetets innehållsmässiga förtvining, om statens, monopolkapitalets och de reformistiska fackföreningarnas samarbete och om hur vetenskapen satts att tjäna denna komplott. Den tredje översikten representerades av den högervidna, liberalistiska eller konservativa berättelsen om hur intresseorganisationernas – och särskilt fackföreningsrörelsens – makt kringskar den individuella friheten och den politiska demokratin och utgjorde ett hinder för företagsamhet.

Det vore att banalisera förändringen efter 1970-talet att påstå att det är den sista av dessa berättelser som både i Finland och i det övriga Europa har fått en hegemonisk ställning. För också det sätt att ställa historia och politik – eller mer elementärt: erfarenhet och förväntan – i relation till varandra, varigenom dessa historier har sammanlänkats, undergår nu en förändring. I det moderna tänkandet har det förflutna uppfattats som nuets tillblivelse, och ett sådant förflutet har kombinerats med framtidsperspektiven så att det tillkommande har yttrat sig antingen som en fortsättning på utvecklingstrenden eller som en utopi som förutsätter en medveten förändring av denna trend. Att på detta sätt tillskriva det förflutna en betydelse har emellertid blivit mindre självklart.

Utan att närmare gå in på debatten om det moderna och det postmoderna vill jag här fästa avseende vid det faktum, att hela förhållandet till det förflutna har förändrats i och med att många "definitiva" sakförhållanden eller "självklara" förändringsriktningar har blivit i grunden ifrågasatta. I det finländska samhället är denna förändring särskilt komplex. Å ena sidan har omvälvningarna i Östeuropa stärkt det hävdvunna sättet att betrakta historien som olika utvecklingsvägar. I Finland finns det en stark social beställning på sådan politisk-historisk kunskap, varigenom nuet, som i sig antas vara både färdigt och entydigt, kan förklaras. I denna kunskap är det fråga om de politiska händelsernas historia, en dramatisk berättelse om osäkerheten i de situationer i landets närhistoria, som enligt den historiska vardagskunskapen var avgörande för att Finland höll sig på sin egen, till nuet ledande väg i stället för att falla in på sovjetrepublikernas eller folkdemokratiernas väg. Å andra sidan – och detta berör just arbetslivsforskningen – har det blivit mycket svårt att forska i det förflutna ur en synvinkel som utgår från sakförhållanden eller utvecklingsriktningar som i nuet upplevs som de-

finitiva. Också Geoffrey Barracloughs program för samtidshistorien¹¹ har blivit problematiskt. Enligt detta program borde man forska i sådana processer i det förflutna, vilka fortgår i nuet; men hur kan vi veta vad som fortgår i nuet?

Kring 1970 föll det sig emellertid naturligt att en forskare i arbetslivsrelationer eller en som arbetade inom arbetsmarknadsorganisationerna utgick just från ett dylikt förhållande till det förflutna.

På 1960-talet hade det skett en drastisk samhällelig strukturförvandling och en omfattande flyttningsrörelse från landsorten till städerna. Småbrukaren-skogsarbetaren, som ännu på 1950-talet var den centrala gestalten i Finlands ekonomiska och politiska strukturer, var nu försvunnen. En betydande del av det samhälleliga arbetet utfördes av första generationens lönarbetare. Den politiskt enade fackföreningsrörelsen blev likväl en viktig faktor i den process där normer som byggde på lönarbete genomfördes i samhället.

Fackföreningsrörelsens organiseringsgrad steg snabbt till skandinavisk nivå, nära fullständig organisering. För den som hade upplevt 1930-talets arbetslivsrelationer i Finland var det nära nog obegripligt att arbetarnas organisering kunde accepteras så långt, att uppbärandet av fackföreningarnas medlemsavgifter överfördes på arbetsgivarna. Det kollektiva intressebevakningssystemet befästes i avgörande grad också på arbetsplatserna i och med att förtroendemannasystemet konsoliderades och övervakningen av arbetarskyddet omorganiserades. Det var inte längre möjligt att fatta ekonomisk-politiska eller socialpolitiska beslut utan att höra fackföreningsrörelsen. Då den till fackcentralen FFC bundna fackföreningsrörelsen enades, föreföll det som om förhållandet mellan den politiska och den fackliga arbetarrörelsen hade blivit slutgiltigt löst. På en och samma gång hade man inte bara dragit en klar gräns mellan arbetarpartiernas och fackföreningsrörelsens verksamhetssektorer, utan också accepterat politisk gruppverksamhet som en väsentlig del av fackföreningsorganisationen.¹²

Trots stora konflikter inom arbetarrörelsen beträffande huruvida de i slutet av 1960-talet etablerade inkomstpolitiska helhetsuppställningarna var berättigade, föreföll det likafullt som om det i situationen fanns någonting definitivt, och det förflutna kunde då betraktas som detta definitiva tillblivelse, som kampen för detta definitiva. Utvecklingen "från kaos till ordning" – så har Klas Åmark karakteriserat den utvecklingsbild som den svenska arbetslivsforskningen förmedlade fram till 1970-talet¹³ – hade inte

¹¹ Geoffrey Barraclough, *An Introduction to Contemporary History* (Harmondsworth 1967).

¹² Jorma Kalela, *Näkökulmia tulevaisuuteen. Paperiliiton historia 1944–1986* (Tampere 1986).

¹³ Klas Åmark, 'Från kaos till ordning. Forskning på 80-talet', *Arbetarhistoria* nr 31–32, 1984.

gått lika rätlinjigt i Finland som i de övriga nordiska länderna. De stora brytningsskedena hade dock i alla fall förverkligat det som måste ske. Tydligast kom detta tänkesätt till uttryck i den FFC-bundna fackföreningsrörelsens, och särskilt dess socialdemokratiska majoritetsfalangs ställningstaganden: också i Finland hade fackföreningsrörelsen, på samma sätt som långt tidigare i de övriga nordiska länderna, nu fått den ställning "den förtjänade".

Många mål, program och visioner från det förflutna tycktes nu kunna förverkligas, varvid det också blev meningsfullt att undersöka dem närmare utgående från frågan "hur gick det till". Så lades grunden till den växande organisationshistoriska forskning som fackföreningsrörelsen med sina nya ekonomiska resurser lät utföra om sin egen historia. Men för att arbetslivsrelationerna skulle bli föremål för ett forskningsintresse förutsattes emellertid också att historieforskningens målsättningar förändrades som en del av samma samhälleliga brytning. Den finländska akademiska historieforskningens tidigare målsättning hade klart stått i konflikt med utvecklandet av sådana visioner, som tycktes bli verklighet kring 1970.

Historiker, sociologer och konflikter

Efter andra världskriget tog historieforskningen i Finland sin plats i det politiskt-kulturella försvarets och återuppbyggandets led. Det var fråga om att värna den ideologiska kontinuiteten inte bara mot kommunismen, utan också mot en "ohistorisk" modernisering. Det uppstod en spänning mellan två poler, där den ena representerades av en kulturkonservatism som bar vidare den s.k. första republikens arv och som i slutet av 1940-talet åter växte sig stark, medan den andra representerades av en strävan att frambringa sådan kunskap och information som kunde tjäna det allt längre industrialiserade samhället. Denna spänning framträdde i relationen mellan historieforskningen och samhällsvetenskaperna, varav de senare nu institutionaliserades som egna fakulteter. Konflikten mellan historism och framstegstanke var sammanflätad med en meningsbrytning som gällde den samhälleliga subjektiviteten: å ena sidan Finlands folk, som under århundradens lopp hade utformats till någonting enhetligt och odelbart, å andra sidan det moderna samhällets individ, medborgare, intressebärare.

De nya diskurserna angående relationerna inom arbetslivet och strävandena att förnya historieforskningen förenades visserligen av en intressant länk, nämligen psykologins frammarsch. Denna förbindelse skapades framförallt genom filosofen Eino Kailas stora inflytande. Genom Kailas förmedling vann den s.k. fältteorin, vars centrala namn var Kurt Lewin, stor popularitet inom 1940-talets psykologi, socialpsykologi och sociologi i Finland. Den bidrog också till den arbetspsykologiska disciplinens tillblivelse på 1940-talet. Likaså var det genom Kaila som denna fältteoretiska psykologi,

som betonade helheter och växelverkan, vid samma tid kom att spela en viktig roll i Pentti Renvalls strävan att vetenskapliggöra den finska historieskrivningen.¹⁴

Kärnan i Renvalls historiesyn var människan som växer till individuell självmedvetenhet, som frigör sig från underkastelsen under samfundet. Inom en finsknationell referensram innebar detta att rikta blicken mot de samhällsskikt, som hade gått i bräsch för den individuella andliga frigörelsen. De hade förmått inse helhetens intresse, det allmännas väl och ställa det mot det kortsiktiga, det partikulära och det gruppbundna – mot allt det som Renvall kände igen såväl i 1590-talets klubbekrig som i det röda upproret år 1918. Framsteg och även demokrati innebar frigörelse från partikulär samfunds-, grupp- och klassbundenhet. Det viktiga i detta sammanhang är att för Renvall tycktes den traditionella samfundsbundenheten lika väl som den moderna intressebaserade kollektiviteten – som fackföreningsrörelsen representerade – utgöra likadana hinder för framsteg.

Också andra ledande historieforskare tycktes bekymrade över fackföreningsrörelsens nya maktpositioner efter andra världskriget. Man kan med fog dra slutsatsen, att frågan om det berättigade i sådan verksamhet som artikulerade motsättningar bidrog till att dra upp den ideologiska gräns, som kom att bilda den avgörande skiljelinjen mellan historieforskningen och samhällsvetenskaperna i efterkrigstidens Finland.¹⁵

Visserligen analyserades samhälleliga problem i 1950-talets sociologi inte längre med hjälp av klassmotsättningar, såsom i den samhällspolitiska forskningen kring sekelskiftet, och man hade inte heller ännu som utgångspunkt antagit den dahrendorfska strategin, där konflikterna erkändes och bearbetades till en resurs. Men där historieskrivningen sökte kraft mot den politiska förändringens hot från folkhelheten, tog samhällsvetenskaperna sikte på att lösa frågor som definierades som det allt längre industrialiserade samhällets anpassningssvårigheter. Det var lätt att finna sådana problem, särskilt i arbetslivet. Där sammanflätades den kollektivt organiserade intressekonflikten på ett nytt sätt med den individuella anpassningens problem.

De arbetssociologiska doktorsavhandlingarna i Finland på 1950-talet manifesterade den amerikanska sociologins landstigning med sina på värden, normer, attityder och roller baserade teorier och sina intervjumetoder. Attityder blev ett centralt forskningsobjekt. Med hjälp av intervjuer, enkäter och deltagande observation undersöktes lönarbetarnas trivsel på sina hemorter (Jouko Siipi), deras fördomar (Paavo Koli), deras inställning till tek-

¹⁴ Erik Allardt, 'Naturalismi ja positivismi', *Suomalaisen sosiologian juuret* (Porvoo 1973), s. 247–251; Anneli Eteläpelto, 'Työelämään sovelletun psykologian alkuvaiheet Suomessa', *Psykologia* 2/1979.

¹⁵ Pauli Kettunen, 'Politiikan menneisyys ja poliittinen historia', Pekka Ah-tiainen et al. (toim.), *Historia nyt. Näkemyksiä suomalaisesta historian tutkimuksesta* (Juva 1990), s. 180–184.

tuun suulliseen haastatteluun, mikä metodi sallii vivahteiden talteenoton ja korvaa sen vuoksi jossakin määrin asenneasteikon käytön. Toisella haastattelukerralla käytin täysin strukturoitua haastattelua ja vertailun helpottamiseksi koetin sovittaa vastaukset ensimmäisen haastattelun perusteella muodostamiini kategorioihin.

Saadakseni haastateltavan vastaamaan mahdollisimman vapautuneesti pyrin lukemaan kysymykset ilmeettömällä äänellä sekä olemaan hiukkasen välinpitämättömän ja kyllästyneen näköinen. Mikäli kysymykset olivat oikein ymmärretty, en vastauksiin millään tavalla reagoanut, vaan kirjoitin ne muistiin hajamielisen näköisenä.

Arbetssociologerna använde under 1950-talet intervjuer för att undersöka arbetarnas attityder, men diskuterade också metodens problem. Mauno Koivisto, som undersökte hamnarbetarna i Åbo, försökte se uttryckslös, likgiltig, uttråkad och tankspridd ut, så att intervjuoffren skulle svara så frigtigt som möjligt.

niska reformer (Vesa Laakkonen) och deras anslutning till fackföreningen och fabriksorganisationen (Paavo Seppänen).¹⁶ De centrala namnen bakom den arbetssociologiska forskningen var professorerna Heikki Waris och Carl Erik Knoellinger, den förre verksam i Helsingfors, den senare i Åbo. Waris var till sin bakgrund socialhistoriker

¹⁶ Jouko Siipi, *Palkkatyöväen viihtyvyys. Sosiaalipoliittinen tutkimus tehdasteollisuuden ja rakennusteollisuuden miespuolisten palkkatyöntekijäin viihtyvyydestä asuinpaikkakunnillaan*. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen tutkimuksia 1 (Helsinki 1954); Paavo Koli, *Ennakkoluuloista teollisessa organisaatiossa. Sosiologinen tutkimus teollisen organisaation johtajiston ja työntekijöiden välisestä vuorovaikutuksesta ja sen eräistä sosiaalisista edellytyksistä*. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen tutkimuksia 2 (Porvoo 1955); Paavo Seppänen, *Tehdas ja ammattiyhdistys. Työntekijäin kaksitahoinen liittynyt ammattiyhdistyksen ja tehtaan organisaatioihin*. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen tutkimuksia 4 (Porvoo 1958); Vesa Laakkonen, *Työntekijä ja tekniikan uudistus*. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen tutkimuksia 5 (Porvoo 1958).

och Knoellinger nationalekonom, men i de undersökningar som gjordes i Åbo intog det historiska elementet likväl en mer framträdande ställning. Detta gäller särskilt Mauno Koivistos doktorsavhandling från år 1956 angående de sociala relationerna i Åbo hamn.¹⁷ Knoellinger stödde sig på den angloamerikanska industrial relations- eller labor economics -inriktningen, och han publicerade själv år 1959 boken *Fackföreningar och arbetsmarknad i Finland*, som också utgavs på finska och engelska.

Grundproblemet var likafullt anpassning, och detta problem utreddes genom attitydforskning. I slutet av 1950-talet kan man dock inom arbetssociologin i Finland se en förskjutning från idealet om den välanpassade arbetaren mot en värdesättning av den aktiva och kritiska arbetaren. Den nya arbetargestalten hade beröringspunkter med den bild av den finska soldaten som Väinö Linna gav i *Okänd soldat* 1954: han muckade emot, men gjorde sin plikt.¹⁸ Förhållandet mellan individuell anpassning, uttryckande av intressekonflikter och systemens funktionsduglighet började omdefinieras, delvis redan före Ralf Dahrendorfs inflytande.

Det nya sättet att förhålla sig till motsättningar genomsyrade hela samhällsdebatten och i sista hand också sättet att regera i samband med den samhälleliga brytningen på 1960-talet. Sociologerna spelade en framträdande roll i förmedlandet av det nya tänkesättet. Men också historieforskningens förhållande till samhälleliga konflikter förändrades.

I historieforskningen framträdde förändringen särskilt genom att man ansåg tiden mogen för en sansad, objektiv undersökning av händelserna år 1918. Myterna kring inbördeskriget och dess bakgrund, den röda och den vita myten, skulle spräckas. Det var inte fråga om att överge den s.k. nationella historieforskningstraditionen, utan om en intern förnyelse av denna tradition. Historieforskningen skulle bidra till den politiska deaktualiseringen av inbördeskriget och ge det en betydelse som en gemensam nationell upplevelse, en "nationell tragedi". Om man tidigare hade sökt bevis för att Finlands folk var ett helgjutet, enhetligt historiskt subjekt, drog man sig nu inte för att lyfta fram sådana interna konflikter, som kunde anses ha blivit lösta senare och som därigenom utgjorde bevis på en förmåga till nationell integration.

Om med andra ord historieforskningen ansåg att ett erkännande av konflikterna i det förflutna befäste samhällsfreden i nuet, omfattade man inom sociologin den av Dahrendorf systematiserade uppfattningen, enligt vilken också konflikterna i nuet, om de erkändes och reglerades, stärkte samhällets funktionsduglighet och utgjorde en konsoliderande faktor. I 1960-talets

¹⁷ Mauno Koivisto, *Sosiaaliset suhteet Turun satamassa. Sosiologinen tutkimus*. Turun Yliopiston julkaisuja B:60 (Turku 1956).

¹⁸ Antti Eskola, 'Suomalaisen sosiologian uudistuminen', *Suomalaisen sosiologian juuret* (Porvoo 1973), s. 310.

samhällsdebatt lät sig tanken på erkännandet av konflikter förenas med ett brett urval av politiska intentioner. För att citera sociologen Antti Eskola: med hänvisning till Dahrendorf "försökte man smyga in tankegångar av marxistiskt ursprung i konservativa kretsar och liberalistiskt tänkande bland kommunisterna, men å andra sidan också utveckla motståndsstrategier som kunde sätta regleringssystemen i gungning".¹⁹

Inom forskningen i arbetslivsrelationerna hänvisade Matti Savola till Dahrendorf i sin doktorsavhandling om strejken som konflikt i arbetslivet, som tecknar en bild i längd- och tvärsnitt av strejken i Finland.²⁰ Överhuvudd återspeglade arbetssociologins övergång från att undersöka arbetstarens individuella anpassning till att undersöka kollektiva motsättningar den förändrade inställningen till konflikternas betydelse. På historieforskningens område var Aarne Mattilas doktorsavhandling om de kollektiva arbetsmarknadsrelationernas tidiga historia tematiskt tidsenlig i och med att den utkom just då dessa relationer befann sig i ett nytt brytningskede.²¹ I och med inkomstpolitiken blev intresseorganisationernas inverkan på det statliga livet föremål för ett växande forskningsintresse. Också detta utgick långt från de institutionaliserade konflikternas synvinkel.²²

Ovanifrån kommande integrationssträvanden kan emellertid inte förklara varför intresset för att undersöka fackföreningsrörelsen och arbetarrörelsen överhuvud växte så kraftigt från och med slutet av 1960-talet. Bakom denna trend låg vänsterns ökade politiska och ideologiska inflytande och det faktum att det hade uppstått en ny generation vänstersinnade studenter och intellektuella, på samma sätt som i det övriga Västeuropa. Där den akademiska historieforskningen ville förpassa kampen mellan arbetarklassen och borgarskapet till det förflutna och i den bemärkelsen betrakta den som ett lämpligt studieobjekt, och där sociologerna åter ville koppla bort det förflutnas ideologiska barlast från nuets konflikter, gav den växande studentradikalismen uttryck för en direkt motsatt strävan. Man ville direkt aktualisera den kamp som arbetarrörelsens historia handlade om och knyta den till nuets samhälleliga konflikter, t.ex. kampen mot inkomstpolitiken. Linjen gav dock klena, om ock romantiska resultat.

Ur en viss synvinkel kan man göra den tolkningen, att det program som

¹⁹ Ibid., s. 311.

²⁰ Matti Savola, *Lakko työelämän ristiriitana. Tutkimus suomalaisen yhteiskunnan laikoista*. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen tutkimuksia 15 (Porvoo 1969).

²¹ Aarne Mattila, *Työmarkkinasuhteiden murros Suomessa. Tutkimus työnteijäin pyrkimyksistä osallistua työehtojen määrittämiseen 1880-luvulta vuoden 1905 suurlakkoon*. Historiallisia tutkimuksia 76 (Helsinki 1969).

²² Pauli Kettunen, 'Ammattiyhdistysliikkeen historiallinen ja kriittinen tutkimus – onko sille edellytyksiä?', *Väki voimakas* 3. Näkökulmia työväen ammatilliseen ja paikalliseen historiaan (Tampere 1987), s. 14–15.

tog sikte på att förena arbetarrörelsens kamphistoria med aktuell samhällskritik under 1970-talets lopp delades itu. Å ena sidan uppstod en med arbetarklassen sympatiserande forskning i arbetarrörelsens historia. Olika arbetarorganisationer, framförallt de fackliga lät universitetsutbildade forskare skriva sin organisationshistoria; detta hade visserligen i någon mån förekommit också tidigare.²³ Å andra sidan utvecklades den marxistiska teoretiska samhällsvetenskapen, universitetsmarxismen, som snarare var inriktad på kapitalismen i allmänhet än på verkligheten i Finland och som hade allt färre beröringspunkter med arbetarorganisationernas idévärld.

Det tydligaste uttrycket för historieforskningens förändrade samhällseliga målsättning under 1960-talet var emellertid att man tog itu med sådana frågor i den politiska närhistorien som tidigare hade varit ömtåliga. Historieforskningen skulle delta i den process där det förflutnas barlast, som nu hade tagit gestalt i minnen, traditioner och myter, deaktualiserades, och hänföra dem till historien. På detta sätt antog man att historieforskningen kunde skapa bättre förutsättningar för det som man kallade politisk realism. Tanken på att man borde eftersträva "samhällsnyttig" forskning fick aldrig samma betydelse i Finland som i Sverige, där den kom att bli en del av historikerskråets självförståelse. I Finland kunde en historiker besvara besvärliga frågor om den samhälleliga relevansen i hans arbete genom att tillgripa den politiska närhistoriens dramatik. Denna möjlighet bidrog till att i jämförelse med t.ex. Sverige minska behovet av att reflektera över hur historieforskningen eventuellt kunde kasta ljus över de samhälleliga maktstrukturerna eller vad utländska forskningsriktningar och -diskussioner samt angränsande vetenskapsgrenar eventuellt kunde ha att erbjuda.

Med en fri tillämpning av Habermas' tidigare begrepp kunde man säga, att huvudströmmen inom historieforskningen utan åtskillnad höll sig fjärran från såväl det tekniska kunskapsintresset, som försöker finna permanenta lagbundenheter till stöd för beslutsfattandet, som det emancipatoriska kunskapsintresset, som tar sikte på att kullkasta rådande lagbundenheter. Trots sina arbetarsympatier kan inte heller de undersökningar som arbetarrörelsen började låta göra om sig själv väsentligen hänföras till dessa kunskapsintressen. Vilka var då de sociala beställningar som framkallade denna forskning?

Organisation, makt, arbetsplats

Många av de problem som tidigare gällt fackföreningsrörelsens yttre ställning och inre tillstånd hade blivit lösta kring 1970 – så ansåg man i alla

²³ Risto Reuna, 'Abseits und verspätet, aber nicht zu spät. Zur Forschung über die finnische Gewerkschaftsbewegung', *Mitteilungsblatt des Instituts zur Erforschung der europäischen Arbeiterbewegung* (IGA). Heft 12/1992, s. 50–51.

fall kring mitten av årtiondet. Det blev möjligt att granska historien "lidelsefritt", utan att blanda ihop den med dagens problem och konflikter.

Samtidigt fick emellertid det förflutna ett nytt slags ideologisk innebörd. Begreppet arbetarrörelsen tömdes allt mer på ett innehåll som kunde öppna sig mot framtiden. Det blev allt svårare för fackföreningsrörelsen, liksom för så många andra organisationer med rötterna i arbetarrörelsen, att definiera sig som en arbetarrörelse på något annat sätt än genom att hänvisa till det förgångna. Ett sådant perspektiv, som öppnade sig mot arbetarrörelsens förflutna, var emellertid betydelsefullt för aktivisternas engagemang i organisationen och för deras särkultur – ända fram till början av 1980-talet. Den tilltagande deaktualiseringen av historien och det växande intresset för historia passade ihop; detta bildade grogrunden för mången organisationshistorik, både de som skrevs av avlönade forskare och de som skrevs av historieintresserade fackliga aktivister och studiecirklar.

Många organisationshistoriska arbeten rörande fackföreningsrörelsen i Finland, liksom även arbetsgivarcentralens historia, är historiska verk av hög kvalitet. Ett centralt tema i dessa verk är för det första de strider och brytningar genom vilka fackföreningsrörelsen har accepterats som en förhandlings- och avtalspart på arbetsmarknaden. För det andra har författarna skildrat hur politiken har varit sammanflätad med arbetsmarknadsrelationernas historia, dels genom den kontroll arbetarrörelsen varit utsatt för, dels genom arbetarrörelsens interna konflikter.²⁴ Verken nöjer sig inte med att enbart beskriva dessa fenomen, utan framför också förklaringar utgående från arbetsmarknadens, och även arbetsprocessernas förändring. Men om man bedömer dessa organisationshistoriska undersökningar genom att samtidigt dryfta den historiska arbetslivsforskningens premisser, framstår den allmänna bild av arbetslivsrelationernas historia som de förmedlar som problematisk.

Utvecklingen mot ett kollektivt intressebevaknings- och regleringssystem framträder i dessa undersökningar som någonting väsentligt och samtidigt naturligt. Det är utgående från denna synvinkel som man också betraktar nationella särdrag i arbetslivsrelationerna. Man brukar betona att utvecklingen kom i gång senare i Finland än i det övriga Norden och att den präglades av brytningar, som dessutom var starkt betingade av politiska faktorer. Detta särdrag är i sig verkligt och viktigt. Men infallsvinkeln kan kritiseras.

²⁴ Se t.ex. mina recensioner av de två första delarna av LO:s historieverk, Hur den mogna fackföreningsrörelsen låter undersöka sig själv, *HTF* 1984, s. 145–152, och Hur Finland började behöva FFC, *ibid.* 1988, s. 109–114. – Den första delen *Yhdessä elämä turvalliseksi. SAK:laisen ammattiyhdistysliikkeen kehitys vuoteen 1930* (Helsinki 1982) har skrivits av P i r j o Ala-Kapee och Marjaana Valkonen och den andra delen *Yhdessä elämä turvalliseksi. Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitto 1930–1947* (Helsinki 1987) av Marjaana Valkonen. Arbetsgivarcentralen AFC:s historieverk *Suomalaista yhteiskuntaa rakentamassa I–III* (Jyväskylä 1981, 1984, 1990) har skrivits av Markku Mansner.

Som en del av de rationaliseringssträvanden som vann spridning under andra världskriget och därefter använde man sig inom företagen också av arbetsstudier. På bilden från 1940-talet ses arbetsstudiemän följa med förpackningen av kex i Ipnos fabrik i Åbo. Huhtamäki Ab:s arkiv, Åbo.

De snedvridningar som denna infallsvinkel ger upphov till framträder t.ex. i den betydelse som förändringarna i mitten av 1940-talet har fått i den historiska helhetsbilden av arbetslivsrelationerna. Tiden före förändringen definieras via en teleologisk negation som ett skede av ännu-icke-förverkligat kollektivavtalssystem. Och då ett riksomfattande kollektivavtalssystem sedan byggs upp efter 1944, är de paternalistiska arbetspolitiska element som på 1920- och 1930-talen hade utgjort en del av företagets antifackliga strategi försvunna ur helhetsbilden. Men i verkligheten växte företagets välfärdsverksamhet i betydande utsträckning efter andra världskriget. Det vore viktigt att undersöka just på vilket sätt a) den kollektiva organiseringen av arbetsmarknadsrelationerna, b) den statliga regleringen, som under en lång tid dikterade stränga ramar för avtals- och förhandlingsrelationerna, c) företagets sociala verksamhet och d) rationaliseringsarbetet, som på ett avgörande sätt växte i omfång vid samma tid, var anknutna till varandra.²⁵

I organisationshistorikerna, som försöker teckna en bild av arbetsmarknadsallt starkare och längre centraliserade organisering, är både makten och

²⁵ Hur viktig en sådan problemställning är framgår t.ex. av Kari Teräs: Förslagsverksamhet, "tyst kunskap" och arbetsrationalisering. – Tredje nordiska historiska arbetslivskonferensen i Holmsund, den 14–16 juni 1991 (publiceras).

intressena starkt närvarande – i form av resurser och egenskaper hos organisationerna. Inom den forskning, som har skapat den historiska bilden av själva arbetslivet, av arbetets konkreta innehåll och ställning i det vardagliga livet, intar frågorna om makt och intressen däremot endast en marginell ställning. Jag syftar här på den etnologiska forskningen i arbetarkultur, som sedan 1960-talet har undersökt såväl lokala arbetarsamfund som olika yrkesgrupper. Denna forskning har väsentligen hållit sig inom ramen för samma paradigmsom forskning i den äldre folkkulturen, bondekulturen.²⁶ Inntresserelationer och -konflikter samt deras organisering och reglering är frågor som inom denna forskningstradition oftast antingen lämnats utanför forskningen eller tillmätts endast en marginell betydelse.

Frågan om kopplingarna mellan de sociala relationerna på arbetsplatserna och arbetarnas organisering hade visserligen behandlats redan i de tidigare nämnda arbetssociologiska doktorsavhandlingarna från 1950-talet. De flesta av dem var emellertid genomskärningar av den rådande situationen, trots att frågeställningarna motiverades med den förändring som hade skett eller höll på att ske inom arbetslivsrelationerna. Detsamma gäller 1980-talets sociologiska undersökningar på arbetsplatsnivå, varav många fortfarande åter speglade den marxistiska samhällsvetenskapens expansion under föregående årtionde. Diskussionen om den historiska arbetslivsforskningens teoretiska och metodiska grunder berikas nog av dessa undersökningar. Kari Liljas avhandling, som stöder sig på den engelska Warwick-skolan, behandlar arbetarnas "arbetsplatsorganisation", ett begrepp som förenar både formella och informella element av kollektiv verksamhet.²⁷ Raija Julkunen har åter undersökt nya former av arbetsorganisation, och hon kombinerar den av Braverman initierade s.k. arbetsprocessdebatten med teorin om kapitalismens kriser och långa vågor.²⁸ I Finland har det emellertid inte ännu hunnit uppstå sådan empirisk historieforskning, som skulle stöda sig på denna arbetsprocessdebatt, försöka klä av arbetsprocesserna deras objektiva och tekniska förklädning och rikta frågor rörande den samhälleliga makten in just på arbetsprocessens nivå. Och i den internationella debatten kritiserar denna forskningsriktning redan för att i oändlighet upprepa ett och samma tema i olika variationer.²⁹

²⁶ Veikko Anttila, 'Kansatieteestä kulttuuriantropologiaan – tieteestä kulttuurin yleisselittäjäksi', Kari Immonen (toim.), *Tieteen historia – tieteen kritiikki*. Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja n:o 19 (Turku 1988), s. 116. Se även Kirsti Stenvall – Timo Holmalahti, *Tutkimus ja työväen kulttuuri. Väki voimakas 2*. Turenki 1987, s. 82–84.

²⁷ Kari Lilja, *Workers' Workplace Organisations. Their Conceptual Identification, Historically Specific Conditions and Manifestations*. Acta Academiae Oeconomicae Helsingiensis series A:39 (Helsinki 1983).

²⁸ Raija Julkunen, *Työprosessi ja pitkät aallot. Työn uusien organisaatiomuotojen synty ja yleistyminen* (Jyväskylä 1987).

²⁹ Vrt. Ekdahl, s. 43.

"Historisk arbetslivsforskning"

En periferi kan ibland ha fördelen, att en viss forskningsriktning importeras samtidigt med dess kritik eller att undersökningar som gjorts på andra håll inom olika traditioner kan anammas genom att olika element kombineras med varandra – eklektiskt eller kreativt eller både eklektiskt och kreativt. Detta kunde kallas en positiv tolkning av den splittring och öppenhet som präglar dagens situation inom arbetslivsforskningen i Finland. I och med diskussionen om "förnyandet av arbetslivet", en diskussion som visserligen under massarbetslösheten i början av 1990-talet ebbat ut, blev denna motivkrets föremål för ökad forskning, växande offentlig finansiering och en viss grad av institutionalisering. Man kan också se att frågan om historicitet har aktualiserats inom den arbetslivsforskning som bedrivs inom olika vetenskapsgrenar. Det finns ett nytt "arkeologiskt" intresse för kontinuiteter och avbrott i och med att sakförhållanden som betraktats som definitiva och utvecklingsriktningar som uppfattats som bestående har blivit ifrågasatta.

Man kan emellertid inte tala om "historisk arbetslivsforskning" som en i institutionell bemärkelse särskild forskningsgren i Finland. Kanske detta gör det lättare att undvika sådana tankefixeringar som kunde förstärkas av institutionellt tal om "historisk arbetslivsforskning". Vi kan knappast låta bli att tala om "arbetslivet" och "relationerna inom arbetslivet", men det vore skäl att begrunda implikationerna. I vilken utsträckning är begreppet "arbetsliv" bundet till det utvecklade lönarbetsamhällets administrativa tankeformer, där gränsen mellan arbete och icke-arbete är en självklarhet? Att tala om arbetslivet hindrar oss säkert inte från att poängtera, att om man begränsar sig till arbetsmarknadsrelationerna förbigår man samtidigt arbetets innehåll, den konkreta arbetsprocessen och alla de strider som utkämpas inom den; eller från att understryka, att enbart arbetsprocessen är en för smal infallsvinkel också med tanke på världen inom fabriken och att också positionerna på arbetsmarknaden bidrar till att gestalta denna värld.³⁰ Däremot är begreppet arbetsliv inte nödvändigtvis ägnat att göra det lättare att närma sig arbetets betydelser i livets helhet eller denna helhets betydelse i arbetet – frågor som dras in i forskningen inom denna motivkrets kanske främst via kvinnoforskningen och mer allmänt i och med att gender-dimensionen tas med.

Begreppet arbetsliv har en administrativ bismak som är besvärlig också på annat sätt. Inom det socialpolitiska och det forskningspolitiska språkbruket tycks "relationerna inom arbetslivet" i Norden täcka allt från mänskorelationerna på arbetsplatserna till den inkomstpolitiska avtalsmekanismen. "Relationerna inom arbetslivet" förknippas samtidigt med indelningen

³⁰ Jfr *ibid.* och Klas Å m a r k, 'Arbete, makt, marknad. Ett svar till Lars Ekdahl', *Häftet för kritiska studier* 3/1991.

i nivåskillnader. Denna indelning antas antingen finnas inbyggd i själva objektet – t.ex. arbetsplats- eller företagsnivå, bransch- eller förbunds nivå, centralförbunds nivå – eller också finns den närvarande i forskarens metodologi, varvid man gärna talar om mikro- respektive makroanalys. Vad som skulle behövas är emellertid infallsvinklar som kunde göra det möjligt att nå inte bara de olika formerna av växelverkan mellan dessa nivåer, utan också själva nivåindelningens historia, med andra ord den samhälleliga strukturerings historia, som har gjort hela det enkla nivåskillnadstänkandet möjligt. Denna uppgift aktualiseras av att många nivåindelningar som har ingått som "praktisk medvetenhet" i det kollektiva intressebevaknings- och regleringssystemet har blivit mindre enkla i och med kraven på smidighet och internationalisering.